

KRZYSZTOF MIELCAREK

PROBLEMATYKA LITERACKO-HISTORYCZNA ŁK 4, 16–30

Perykopa nazaretańska zajmuje szczególne miejsce w Ewangelii św. Łukasza. Autor koncentruje w niej swoje główne tematy teologiczne i eksponuje znaczenie tego fragmentu przez umieszczenie go na początku działalności misyjnej Jezusa. Wydarzenia z Nazaretu są z jednej strony spełnieniem przepowiedni Izajasza (Iz 61, 1–2; 58, 6) i Symeona (Łk 2, 34), a z drugiej wyraźną zapowiedzią tego, co nastąpi później. Zapowiedź ta dotyczy nie tylko czasu głoszenia dobrej nowiny (Łk 4, 18 n), ale także samego misterium Paschy. Łukasz dostrzeża bowiem w odrzuceniu Jezusa w Nazarecie początek i antycypację wydarzeń Wielkiego Piątku. Perykopa Łk 4, 16–30 zawiera więc w sobie ukierunkowanie całej trzeciej Ewangelii¹. Fragment ten bogaty w Łukaszowe wątki teologiczne nie doczekał się jednak żadnego całościowego opracowania w języku polskim. Stąd niniejszy artykuł został pomyślany jako próba wypełnienia tej luki przynajmniej na terenie badań literacko-historycznych. W ramach przedstawienia tej problematyki zostaną omówione: kontekst, układ treści i gatunek literacki oraz kwestie historyczności tradycji i redakcji.

I. ZAGADNIENIA LITERACKIE

Całość podwójnego dzieła Łukasza można podzielić na mniejsze części, które uporządkował on według własnej koncepcji. Badania nad teologicznymi założeniami autora trzeciej Ewangelii ujawniły jej trójczłonową strukturę: 1) zapowiedź (1, 5 – 9, 50); 2) objawienie (9, 51 – 19, 28); 3) misja (19, 29 – 24, 53)². W świetle tego podziału perykopa nazaretańska (Łk 4, 16–30) znajduje

---

¹ "Wenn der ganze Abschnitt 4, 14–44 den «Anfang» Jesu schildern will, dann lässt innerhalb desselben die Nazarethperikope in konzentrierter Weise die Sinnrichtung dieses «Anfangs», in dem das Ende schon mitgesetzt ist, aufleuchten" (H. S c h ü r m a n n, *Lukas Evangelium*, t. I, Leipzig 1970, s. 225).

² Taki podział proponuje W. Wilkens (*Die theologische Struktur der Komposition des Lukasevangeliums*,

się w pierwszej części Ewangelii zapowiadającej zbawcze dzieła Boga na ziemi. Takie ujęcie dobrze koresponduje ze zdaniem wielu egzegetów, którzy fragmentowi Łk 4, 16–30 przypisują wyraźnie charakter proleptyczny³. Charakter ten dotyczy nie tylko czasu Jezusa (Jego działalności i Misterium Paschalnego), ale także czasu Kościoła (stosunki Żydzi–poganie, los głoszących Ewangelię Apostołów, funkcja Ducha Świętego).

Z drugiej strony, sama pierwsza część Ewangelii (1, 5–9, 50) daje się podzielić na podobne trójczłonowe struktury. W tym wypadku epizod nazaretański należy do sekcji o Jezusie i Janie (1, 5–4, 44)⁴. Człon pierwszy (zapowiedź) stanowią w tej sekcji opisy: zwiastowania (1, 5–25. 26–38) i nawiedzenia (1, 39–56). Drugim członem (objawienie) są perykopy o narodzinach (1, 57–80; 2, 1–40) oraz opis pobytu dwunastoletniego Jezusa w świątyni (2, 41–52). Perykopa 4, 16–30 jest elementem trzeciego członu (misja), którym jest opowiadanie Łk 3, 21 – 4, 44.

Całość opowiadania Łk 3, 21 – 4, 44 jest zatem kontekstem bliższym dla perykopy nazaretańskiej⁵. Jego głównymi elementami są: perykopa o chrzcie będącym inauguracją działalności mesjańskiej wraz z rodowodem Jezusa (3, 21–38); fragment o kuszeniu (4, 1–13); summarium o powrocie do Galilei (4, 14–15); wystąpienie w synagodze w Nazaret jako proklamacja faktu otrzymania misji od Ojca (4, 16–30); uzdrowienie w Kafarnaum (4, 31–41) stanowiące realizację tejże misji poprzez pierwsze czyny mocy; podsumowanie działalności i summarium o głoszeniu słowa w innych miastach (4, 42–44).

Na podstawie tabeli można dobrze prześledzić współzależności poszczególnych perykop, które świadczą o jedności opowiadania. W górnej partii tabeli znajduje się opis drogi Jezusa znad Jordanu do miast galilejskich, a następnie do momentu przejścia na teren Judei w wersie zamykającym całe opowiadanie (Łk 4, 44).

ThZ 34(1978) 1–13). Za nim opowiada się także J. Kudasiewicz (*Ewangelie synoptyczne dzisiaj*, Warszawa 1986, s. 251–256). Z niewielkimi zmianami przyjmuje go także F. Gryglewicz (*Ewangelia według św. Łukasza. Wstęp – Przekład z oryginału – Komentarz*, Poznań 1974, s. 34–40 i 54). Bardziej szczegółowy podział podaje V. G. Kümmel (*Einleitung in das Neue Testament*, Heidelberg 1983²¹, s. 95–97): 1) przedhistoria (1, 5 – 2, 52); przygotowanie wystąpienia Jezusa (3, 1 – 4, 13); 2) działalność Jezusa w Galilei (4, 14 – 9, 50); 3) początek drogi do Jerozolimy (9, 51 – 13, 30); 4) ponowny początek drogi do Jerozolimy (13, 31 – 19, 27); 5) Jezus w Jerozalem (19, 28 – 24, 53). J. Fitzmyer (*The Gospel According to Luke I–IX (The Anchor Bible 28)*, New York 1984³, s. 135–142) podaje podział na siedem części. Inni dzielą jeszcze inaczej, przy czym wszyscy zgodnie przyjmują Łk 9, 51 – 19, 28 jako tzw. "sekcje podróży".

³ Zob. L. C. C r o c k e t t, *Luke 4, 25–27 and Jewish–Gentile relations in Luke–Acts*, JBL 88(1969) 177; S c h ü r m a n n, dz. cyt., s. 225; U. B u s s e, *Das Nazareth–Manifest Jesu Eine Einführung in das lukanische Jesusbild nach Lk 4, 16–30*, SBS 91, Stuttgart 1978, s. 31–46.

⁴ Por. K u d a s i e w i c z, dz. cyt., s. 251n.

⁵ Zob. schemat na stronie 83 za Busse (dz. cyt., s. 25).

KOMPOZYCYJNE ZALEŻNOŚCI JEDNOŚCI OPOWIADANIA ŁK 3, 21 – 4, 44

Dar Ducha Świętego Łk 3, 21-28	Próba Łk 4, 1-13	Summariusz Łk 4, 14-15	Nazaret Łk 4, 16-30	Kafarnaum Łk 4, 31-41	Kwintesencja Łk 4, 42 n	Summariusz Łk 4, 44
Na początku publicznej działalności	Próba w drodze powrotnej z nad Jordanu Jezus	Galilei	W Nazarecie	W Kafarnaum	Jezus podsumowuje swoją działalność w Kafarnaum:	Jezus
Ducha Świętego (por. Łk 1, 35 różnie Mk 1, 10)	napelniony Duchem Świętym (przez) diabła na pustyni podany próbom	w mocy Ducha Świętego	mięście galilejskim Jezus identyfikuje się z cytatem Iz 61, 1n; 58, 6 "Duch Pana nade mną, ponieważ namaścił mnie postać mnie uciśnionym przez diabła (?) rok łaski ogłaszać"	mięście galilejskim Jezus uwalnia wszystkich wolonych przez diabła	Do innych miast --został posłany	(por. 5, 12 n)
		aby w tamtejszych synagogach (23, 5) nauczać gdzie był wychwalany przez wszystkich	Sluchacze w synagogach reagowali najpierw podziwem i zdziwieniem	jak również w synagogach --naucza --wychwalany przez wszystkich	głosić Królestwo Boże	głosi w synagogach Judei
			Gdy jednak wspominał o Kafarnaum (w. 23) i nie ukazał oczekiwanych cudów, próbowano go ukamienować.			

Widać także wyraźnie, jak istotną funkcję przypisuje Łukasz Duchowi Świętemu. Jezus został nim namaszczonej w momencie chrztu (Łk 3, 22). W Jego mocy skutecznie przeciwstawił się kusicielowi na pustyni (Łk 4, 13) i powrócił do Galilei (4, 14n). W Nazarecie Jezus uroczyście ogłosił, że Duch Pana spoczął na Nim, by mógł dokonać czynów mocy i głosić Królestwo Boże (Łk 4, 18n). Ten pneumatologiczny kontekst towarzyszy wszystkim znakom opisanym przez Ewangelistę.

Pozostałe "słowa klucze" również przemawiają za tym, że perykopa nazaretańska jest umieszczona w ścisłym kontekście opowiadania Łk 3, 21 – 4, 44. Diabeł odnosi porażkę w osobistym spotkaniu z Mesjaszem i podczas Jego działalności w miastach Galilei. Jezus wszędzie realizuje swoje posłannictwo nauczając w "ich synagogach", a towarzyszą temu reakcje podziwu i uwielbienia wśród tłumów. Wszystko to jednoznacznie świadczy o jedności narracji Łk 3, 21 – 3, 44.

Rozważania na temat układu wewnętrznego treści domagają się krytycznej analizy tekstu oryginalnego. W tym wypadku jednak, ze względu na nieliczne *lectiones variantes*, które nie mają wpływu na interpretację egzegetyczno-teologiczną, przedstawione zostanie jedynie tłumaczenie tekstu jako wynik krytycznej pracy nad oryginałem greckim:

- ¹⁶ I przyszedł do Nazaretu, gdzie się wychował,
i wszedł według zwyczaju swego w dzień szabat do synagogi
i powstał aby czytać.
- ¹⁷ I podano mu zwój proroka Izajasza
i rozwiniąwszy zwój natrafił na miejsce, gdzie było napisane:
- ¹³ Duch Pana nade mną,
ponieważ namaścił mnie,
abym niósł dobrą nowinę ubogim,
posłał mnie, abym ogłosił więźniom wyzwolenie
i niewidomym przejrzenie,
abym odsyłał uciśnionych jako wolnych.
- ¹⁹ Abym obwoływał rok łaski od Pana.
- ²⁰ I zwinąwszy zwój
oddął go słudze
i usiadł
i oczy wszystkich w synagodze były w nim utkwione.
- ²¹ Zaczął więc mówić do nich: "Dziś wypełniło się to Pismo w uszach waszych.
- ²² I wszyscy przyświadczyli mu
i dziwili się słowom łaski, które wychodziły z ust jego
i mówili: Czyż ten nie jest synem Józefa?

- 23 I rzekł do nich: Zapewne powiecie mi to przysłowie: "Lekarzu ulecz samego siebie". Dokonaj także tutaj, w ojczyźnie swojej tych rzeczy, które jak słyszeliśmy wydarzyły się w Kafarnaum.
- 24 I rzekł: Zaprawdę powiadam wam, że żaden prorok nie jest łaskawy w ojczyźnie swojej.
- 25 Prawdziwie mówię wam: Wiele wdów było w Izraelu w czasach Eliasza, kiedy niebo pozostawało zamknięte przez trzy lata i sześć miesięcy, tak że wielki głód był na całej ziemi.
- 26 I do żadnej z nich nie został posłany Eliaz, tylko do Sarepty Sydońskiej, do niewiasty wdowy.
- 27 I wielu było trędowatych w Izraelu za Elizeusza proroka. I żaden z nich nie został oczyszczony tylko Naaman Syryjczyk.
- 28 I wszyscy w synagodze słysząc to zostali napełnieni gniewem
- 29 i powstawszy wyrzucili go z miasta. I wyprowadzili go aż na skraj góry, na której miasto ich było zbudowane, aby go strącić.
- 30 Lecz on przeszedł przez środek ich i udał się (w drogę).

Struktura wewnętrzna badanego tekstu jest również oparta na Łukaszowym schemacie historio-zbawczym: zapowiedź – wypełnienie – misja. Nawet pobieżne spojrzenie na schemat⁶ pozwala odrzucić opinie niektórych egzegetów, jakoby Łukasz w tym miejscu swojej Ewangelii miał kłopoty z jasnym ustaleniem wewnętrznego układu treści⁷. Rzekomym powodem takich kłopotów miały być liczne źródła, z których korzystał on przy redakcji epizodu w Nazarecie. Na podstawie badań J. Bajarda i U. Busse⁸ można z pewnością stwierdzić, że również tutaj autor podwójnego dzieła zasłużył sobie na miano znakomitego redaktora.

Całość perykopy ogranicza klasyczna inkluzja⁹ czasowników dotyczących osoby Jezusa, który jest w drodze: ἦλθεν (przyszedł) oraz ἐπορεύετο (udał się – domyślnie w drogę)¹⁰.

Od w. 16 b rozwinięta została grecka konstrukcja literacka zwana chiazmem¹¹. Jej funkcją jest wyakcentowanie treści lekcji z proroka Izajasza wykony-

⁶ Zob. schemat na stronie 87.

⁷ J. Bajard (*La structure de la pericope de Nazareth en Lc 4, 16–30*, EThL 45(1969) 165–171) wymienia kilku zwolenników tego poglądu: A. George, R. Bultmann, H. Conzelmann, J. Dupont, J. Jeremias, C. Masson.

⁸ Dz. cyt., s. 47–54; B a j a r d, art. cyt., s. 165–171.

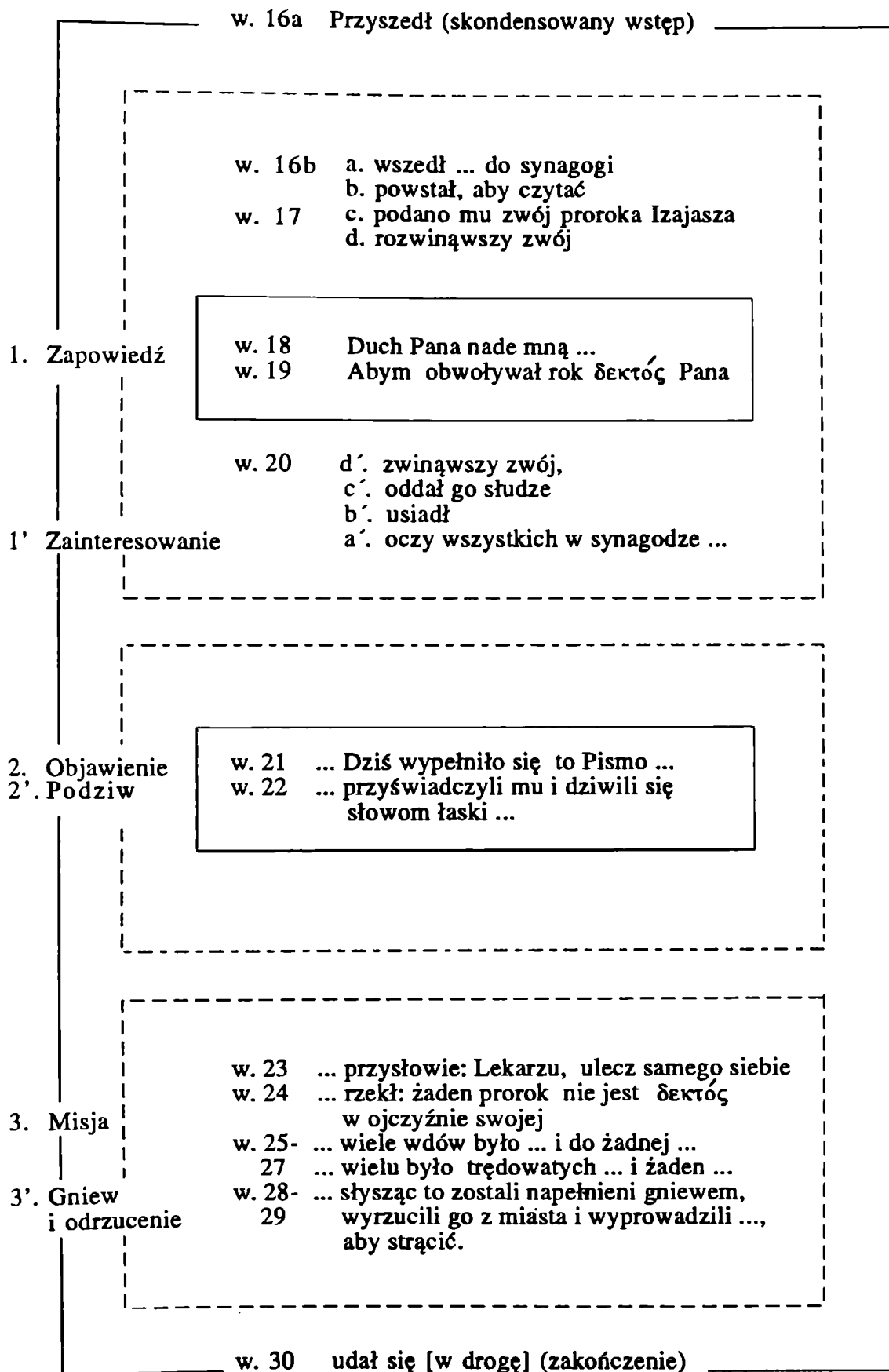
⁹ Od łac. *inclusio* – zamknięcie: "Forma stylistyczna polegająca na zamknięciu pewnej jednostki literackiej między dwa identyczne lub analogiczne słowa (np. Mt 6, 19–21 [...] szczególnie ulubiona przez Mateusza" (K u d a s i e w i c z, dz. cyt., s. 391).

¹⁰ Por. G r y g l e w i c z, *Ewangelia wg św. Łukasza*, s. 133.

¹¹ "Figura stylistyczna polegająca na rozłożeniu w sposób odwrotny. W dwu następujących okresach,

Schemat struktury Łk 4, 16-30

Ostatecznie należy więc stwierdzić, że autor fragmentu stanowiącego opis wydarzeń w Nazarecie bardzo dobrze przemyślał jego strukturę. Dlatego wewnętrzny układ treści perykopy stanowi jednolity i logiczny ciąg zdarzeń¹⁶.

Kompozycja Łk 4, 16–30 składa się z kilku elementów. Wiersze 16–20 zawierają narrację na temat przybycia Jezusa do synagogi w rodzinnym mieście oraz opis przebiegu liturgicznego czytania z Proroków. Od w. 21 do 27 następuje wypowiedź Jezusa składająca się z proklamacji rzeczywistości zbawczej, sentencji o proroku w ojczyźnie i podwójnego porównania z Ksiąg Królewskich. W sekcję w. 21–27 włączony jest także opis pierwszej reakcji tłumu. Końcowa relacja stanowi opis drugiej reakcji Żydów oraz odejścia Jezusa z Nazaretu. Taka struktura perykopy przemawia za zaliczeniem jej do gatunku literackiego paradygmatów¹⁷. Paradygmat¹⁸ należy do form literackich Ewangelii według klasyfikacji M. Dibeliusa. Nazwa "paradygmat" pochodzi od greckiego słowa *παράδειγμα* (wzór, model). Dibelius nazwał w ten sposób krótkie przykłady z życia Jezusa. Centralnym punktem takiej konstrukcji literackiej jest sentencja wypowiedziana przez Mesjasza lub chóralna reakcja tłumu wyrażająca podziw i uwielbienie dla Jego słów lub czynów. Klasycznym przykładem paradygmatu jest opis uzdrowienia paralytyka w Ewangelii św. Marka (Mk 2, 1–12). Zawiera ona sentencję Jezusa (w. 5. 8–10) oraz reakcję tłumu (w. 12). Paradygmat pełni w Ewangelii funkcję budującego przykładu, który ma być jednocześnie pouczeniem dla czytelnika. "Sitz im leben" tego gatunku literackiego stanowiło przepowiadanie. Niektórzy egzegeci zaliczają ten rodzaj perykopy do gatunku literackiego apoftegmatów¹⁹. Różnica w tym wypadku polega tylko na nazwie formy literackiej i jest wynikiem przyjęcia klasyfikacji R. Bultmanna. Od strony formalnej gatunki te zasadniczo się pokrywają.

Paradygmatyczny charakter perykopy ujawnia także styl Łukasza, który w 4, 16–30 zbliża się do współczesnego Ewangelisty, helleńskiego sposobu pisania historii²⁰. Ogólne twierdzenie o proroku pogardzanym w ojczyźnie (w. 23) i *κατὰ τὸ εἰωθὸς* (według swego zwyczaju – w. 16) świadczą, że Łukasz uczynił perykopę nazaretańską przykładem działalności nauczycielskiej Jezusa. Wzorował się na kanonie helleńskiej historiografii, który głosił, że pewną informację ogól-

¹⁶ Tamże, s. 241; B a j a r d, art. cyt., s. 165–171; N. G e l d e n h u y s, *Commentary on the Gospel of Luke*, Grand Rapids 1954, s. 166–169.

¹⁷ Z punktu widzenia budowy zdań i rytmiki tekstu perykopę Łk 4, 16–30 należy zaliczyć do tzw. konstrukcji parataktycznych. Wskazują na to proste, krótkie zdania z regularnie powtarzającym się spójnikiem *καί* (por. S c h ũ r m a n n, dz. cyt., s. 231).

¹⁸ Por. K u d a s i e w i c z, dz. cyt., s. 401.

¹⁹ Zob. J. S z l a g a, *Apoftegmat*, EK t. I, k. 748.

²⁰ Paradygmatyzowanie poszczególnych scen jest bardzo charakterystyczne dla helleńskiego sposobu pisania historii. Por. B u s s e, dz. cyt., s. 56 n.

ną można przedstawić za pomocą pojedynczych, obrazowych scen²¹. Dopuszczalne jest także przedstawienie w ten sposób całego ciągu wydarzeń. Technika pisarska w Łk 4, 16–30 pozwala czytelnikowi na przeżywanie opisywanych wydarzeń w Nazarecie, jakby był on tam obecny. Krótkie proste zdania nadają scenie dużą żywość. Również te zasady przedstawienia historii odnaleźć można w szkole perypatetycznej. Uważała ona, że pisarz historyczny powinien poruszać swoim dziełem czytelnika jak tragicznik. Zadaniem jego jest wciągnąć czytającego w wydarzenia przez dramatyczną budowę opowiadania i plastyczne obrazowanie²². Istotna jest sugestywność (*ἐναργεία = μιμήσις*) sceny, by mógł on zidentyfikować się (*ἐκπλήξις, συμπάθειν*) z opisem wydarzeń i został przez niego pouczony. Cechy te są wyraźnie widoczne w opisie Łukasza.

II. TRADYCJA, REDAKCJA I HISTORYCZNOŚĆ

W sprawie historii powstania perykopy istnieje wiele opinii, niekiedy nawet przeciwstawnych. Podobnie ma się rzecz z określeniem tradycji składających się na jej podstawę oraz osobistym wkładem Łukasza. Dla zobrazowania problematyki zostaną przedstawione tylko niektóre stanowiska²³.

Wielu komentatorów jest zdania, że perykopa nazaretańska stanowi kompozycję złożoną z dwu źródeł. Wspólnym ich stanowiskiem jest hipoteza, według której pewna część fragmentu Łk 4, 16–30 została uzupełniona i zredagowana w powiązaniu ze schematem Mk 6, 1–6. Kwestią sporną jest dobór wierszy, które miałyby składać się na źródło podstawowe Łukasza oraz rodzaj tego źródła²⁴. Inni egzegeci zajmują przeciwne stanowisko sądząc, że Łukasz zupełnie nie korzystał z tekstu Marka²⁵. Miał on do dyspozycji odrębne źródło (Q), które zawierało całą perykopę. Autor trzeciej Ewangelii dokonał w tym przypad-

²¹ Busse (dz. cyt., s. 57–59) podaje przykład Durysa z Samos jako przedstawiciela perypatetycznego pisania historii. Durys znając informacje o dobrym wykształceniu szkolnym i sportowym niejakiego Eumenesa, który pochodził z ubogiej warstwy ludności, opisuje jego karierę na dworze Filipa Macedońskiego. W tym celu tworzy on pogładową scenę w gimnazjum, gdzie Filip Macedoński zwraca uwagę na Eumenesa z powodu jego osiągnięć i wybiera na swego dworzanina.

²² Tamże, s. 55–58.

²³ Szczegółowy i pełny opis stanowisk przedstawił Schürmann (dz. cyt., s. 241–242) oraz Fitzmyer (dz. cyt., s. 526–528).

²⁴ Schürmann (dz. cyt., s. 242) wymienia kilku egzegetów o podobnym punkcie widzenia: R. Bultmann, F. Spitta, E. Hirsch, H. Helmboldt, A. R. C. Leaney. Do tej grupy należy również J. Fitzmyer oraz wymienieni przez niego: J. M. Creed, E. Klostermann, R. C. Tannehill oraz G. Schneider (Fitzmyer, dz. cyt., s. 527).

²⁵ W ten sposób problematykę historii powstania perykopy rozwiązują: Schürmann (dz. cyt., s. 241–244), Bajard (art. cyt., s. 165–171) oraz Schmid, Streeter, M'Neile, Bartlet, Violet; Fitzmyer (dz. cyt., s. 527).

ku tylko nielicznych wstawek i redakcyjnych retuszy. Zupełnie różne rozwiązanie przedstawił K. L. Schmidt²⁶. Dokonując dwu opuszczeń (w. 22 b i w. 24) uważa, że epizod ten miał miejsce poza Nazaretem i dlatego interpretuje aramejską nazwę *Ναζαρά* (w. 16) jako nie należącą do tej tradycji. Jednym ze współczesnych stanowisk i jak się wydaje najpoprawniejszym jest interpretacja U. Busse²⁷. Przytacza on zarówno hipotezę o Markowym pochodzeniu Łk 4, 16–30 jak i opinię, że jest on fragmentem przejętym ze źródła Q wraz z tzw. "raportem o początkach"²⁸. Miał on stanowić źródło dla Marka, a następnie w rozszerzonej wersji dla Łukasza²⁹. Niemiecki egzegeta usiłuje pogodzić obydwie stanowiska. Uznaje za możliwe, że w chrześcijańskiej gminie pierwotnej istniał pisarski projekt perykopy nazaretańskiej zbliżony do Łukaszowego, który nie pochodził z tradycji Markowej. Niektórych fragmentów Łk 4, 16–30 nie da się bowiem wywieść z Ewangelii Marka. Cytat mieszany (Łk 4, 18 n) poza myślami o głoszeniu dobrej Nowiny i posłaniu Mesjasza (por. Mk 1, 14 n), zawiera także treści o uzdrowieniu i wyzwoleniu. Taka tematyka wskazuje na źródło Q³⁰. Odrzucenie Jezusa, jako zbawcza konieczność, jest również ideą źródła mów³¹. Nie zmienia to jednak faktu, że w Łk 4, 16–30 istnieją wyraźne wpływy tradycji Markowej. Źródłem dla trzeciego Ewangelisty z pewnością był zarówno fragment o wizycie w "ojczystych stronach" (Mk 6, 1–6), jak i summarium o głoszeniu Ewangelii (Mk 1, 14 n). Łukasz opracował je według własnej koncepcji teologicznej. Tezę tę potwierdza całościowe spojrzenie na perykopę nazaretańską i kafarnaumską (Łk 4, 14–44) oraz porównanie ich z projektem Marka (Mk 1, 14 n. 21–28; 6, 1–6). Łukasz przeniósł wzmiankę o powołaniu uczniów (Mk 1, 16–20) poza opowiadanie Łk 3, 21 – 4, 44 (por. 5, 1–11). W ten sposób Łk 4, 14–44 bardziej odpowiadał treści summarium (Mk 1, 14 n). W mowie programowej Jezusa (Łk 4, 18 n) można także odnaleźć elementy Markowego summarium: *κηρῶσαι* (głosić) i *εὐαγγελίζεσθαι* (zwiastować dobrą nowinę) – w. 18 oraz *πεπλήροται* (wypełniać się) – w. 21. Jeszcze wyraźniej zależność tę widać w w. 43: *εὐαγγελίσασθαι με δεῖ τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ* (muszę głosić Dobrą Nowinę w Królestwie Bożym).

²⁶ *Der Rahmen der Geschichte Jesu*, Darmstadt 1964², s. 40 n.

²⁷ Dz. cyt., s. 24 n i 59–67.

²⁸ "[...] man könne auf Grund von Lk 4, 14–16 einen älteren "Berichts vom Anfang" rekonstruieren [...]", tamże, s. 23 n.

²⁹ Ta anonimowo przytoczona opinia pokrywa się z poglądami Schürmanna (dz. cyt., s. 242). Wyróżnił on źródło własne Łukasza, uważając jednakże perykopę Łk 4, 16–30 za przejętą w całości ze źródła mów.

³⁰ Por. B u s s e, dz. cyt., s. 65.

³¹ Marek znając tę tradycję znacznie ją złagodził (por. Mk 6, 5).

Ostatecznie jednak szczegółowe wnioski na temat tradycji perykopy Łk 4, 16–30 należy uznać za hipotetyczne³². Każda naukowa próba rozwiązania tego problemu rodzi wiele pytań i niejasności. Z drugiej strony na podstawie analizy porównawczej z literaturą helleńską wiadomo, że opis wydarzeń w Nazarecie został zredagowany techniką tzw. "upoglądowienia"³³. Znaczy to, że Łukasz gruntownie opracował źródła, które miał do dyspozycji według helleńskich kanonów historiograficznych³⁴. W świetle tak znacznej pracy redaktorskiej autora trzeciej Ewangelii nad perykopą Łk 4, 16–30 oraz hipotetyczności wniosków na temat dróg jej przekazu, rozwiązywanie kwestii dotyczących *traditionsgeschichtliche Methode* nie ma już znaczenia³⁵.

Praca redaktorska Łukasza nad epizodem nazaretańskim ujawnia się także poprzez charakterystyczne dla niego figury stylistyczne³⁶. Częstym zjawiskiem w trzeciej Ewangelii jest paralelizm stylu. Polega on na redagowaniu tekstu w ten sposób, że w bezpośredniej bliskości (kilku wersów) stoją obok siebie dwa znaczeniowo podobne słowa lub frazy.

Łk 1, 12: ἐταράχθη	–	Łk 1, 29: διεταράχθη
Łk 1, 22: ἦν διανευων	–	Łk 1, 62: ἐνένευον
Łk 4, 24: ἀμὴν λέγω	–	Łk 4, 25: ἐπ' ἀληθείας λέγω
Łk 5, 7: μετόχοις	–	Łk 5, 10: κοινωνοί
Łk 8, 7: ἀπεπνίζαν	–	Łk 8, 14: συμπνίζονται
		(Mk 4, 7. 19; 2x συμπνιγω) ³⁷

Powyższe wyszczególnienie paralelizmów stylu uwzględnia przykład z perykopy 4, 16–30: ἀμὴν λέγω (w. 24) jest znaczeniowo tożsame z ἐπ' ἀληθείας (w. 25). Ten sam paralelizm spotkać można u Łukasza w dużych odstępach:

Łk 1, 2: αὐτόπται καὶ ὑπηρέται	–	Dz 26, 16: ὑπηρέτην καὶ μαρτύρα
Łk 1, 13: διότι εἰσηκοῦσθη ἢ δέησις σου	–	Dz 10, 31: εἰσηκοῦσθη σου ἢ προσευχή

³² Por. W. G r u d m a n n, *Das Evangelium nach Lukas*, t. III, Berlin 1971⁶, s. 119.

³³ "Diese Technik wiederum rücht den lukanischen Erzählstil in die Nähe der hellenistischen Geschichtsschreibung, die sich um ἐνάργεια bzw. Veranschaulichung bemüht um τοὺς ἀναγινώσκοντας καὶ συμπαθεῖς κοίειν τοῖς λεγομένοις – d.h. die Erzählung soll vom Autor so verfasst sein, dass der Leser sie miterleben und mit innerer Anteilnahme nachvollziehen kann" (B u s s e, dz. cyt., s. 23).

³⁴ Por. uwagi na temat stylu, s. 9 n.

³⁵ "Auf der Grundlage der zu Recht «dramatischer Episodenstil» genannten Erzähltechnik des Lukas spielt die traditionsgeschichtliche Frage keine Rolle mehr" (B u s s e, dz. cyt., s. 23).

³⁶ Problematykę tę szczegółowo przebadali H. J. Cadbury (*The Style and Literary Method of Luke, The Dictionary of Luke and Acts*, t. I, Cambridge 1919); t e n z e, *Four Features of Lucan Style*, w: *Studies in Luke-Acts*, Edited by L. E. Keck, J. L. Martyn, London 1976², s. 89 n.

³⁷ Por. także Łk 1, 57 z 2, 6; 1, 58 z 1, 65; 2, 18 z 2, 33; 9, 5 z 10, 11 i inne.

- Łk 4, 13: ἀκρι καιροῦ – Dz 13, 11: (identycznie)
 Łk 4, 16: κατὰ τὸ εἰωθὸς (z dat.) – Dz 17, 2: (identycznie)³⁸

W tym przypadku zwrot "κατὰ τὸ εἰωθὸς" (według zwyczaju) znajduje się zarówno w opisie wejścia Jezusa do synagogi w Nazaret (por. Łk 4, 16) i Pawła do synagogi w Tesalonice (por. Dz 17, 2).

Elementy redakcyjne w Łk 4, 16–30 ujawniają się także w słowach i zwrotach charakterystycznych dla autora trzeciej Ewangelii. Łukasz chętnie używał słów złożonych. Wiele słów użytych przez niego nie znajduje się w żadnej innej księdze Nowego Testamentu. Miał także swoje ulubione konstrukcje literackie, których użył znacznie częściej niż inni Ewangelisci³⁹.

W perykopie nazaretańskiej znajduje się dziesięć wyrazów złożonych. Z przedrostkiem ἀνά: ἀναγινώσκειν – czytać (w. 16), ἀναπτύσσειν – rozwinąć (w. 17) i ἀνάβλεψις – przejrzenie (w. 18); z ἀπό: ἀποδίδωμαι – oddać (w. 20); z δια: διέρχομαι – przejść (w. 30); z ἐκ: ἐκπορεύομαι – wychodzić z (w. 22) i ἐκβάλλειν – wyrzucić (w. 29); z κατὰ: κατακρεμνίζειν – strącić (w. 30); z εἰς: εἰσερχομαι – wejść (w. 16); z ἐπί: ἐπιδίδωμαι – podać (w. 17). W analogicznych opisach Mateusza (Mt 13, 54–58) i Marka (Mk 6, 1–6) znajduje się odpowiednio jeden i trzy wyrazy złożone. Bilans wychodzi zdecydowanie na korzyść Łukasza, nawet przy uwzględnieniu różnic w objętości perykop.

Do słownictwa fragmentu Łk 4, 16–30 należą wyrazy spotykane tylko u trzeciego Ewangelisty, bądź też u niego występujące najczęściej. Tabela słownictwa zamieszczona na kolejnej stronie zawiera aż siedem hapaks legomenów Nowego Testamentu oraz pięć wyrazów wyłącznie Łukaszowych. Pozostałe dwadzieścia jeden, to wyrazy najczęściej używane przez Łukasza. Jest to dużo, jeśli się weźmie pod uwagę, że słowostan perykopy wynosi dwieście trzydzieści trzy wyrazy. Fakt ten jest kolejnym argumentem, że Łukasz znacznie przeredagował fragment Łk 4, 16–30 odciskając na nim swoje redaktorskie piętno.

Łukaszowy charakter zdradzają także konstrukcje gramatyczne. Do nich należy semityzująca forma ἐν τῷ (por. w. 21 i 27) oraz tzw. *imperfectum periphrasticum*⁴⁰, które można spotkać w dwóch miejscach Łk 4, 16–30:

ἦν τετραμμένος (w. 16)

ἦν γεγραμμένον (w. 17)

³⁸ Por. także Łk 1, 66 z Dz 11, 21; Łk 1, 70 z Dz 3, 21; Łk 2, 14 z 19, 38; Łk 3, 27 z Dz 26, 7.

³⁹ Wyniki badań nad tą problematyką wraz z obszerną bibliografią przedstawił E. Dąbrowski (*Dzieje Apostolskie. Wstęp – Przekład z oryginału – Komentarz*, Poznań 1961, s. 99–114).

⁴⁰ Forma gramatyczna, tworzona przez złożenie participium z imperfectum od εἶναι. Zob. J. W. W e n h a m, *The elements of New Testament Greek*, Cambridge 1984¹¹, s. 156.

Często spotykaną u Łukasza formą gramatyczną, będącą wpływem attyckim, jest użycie participium. W strukturze perykopy nazaretańskiej znajduje się dwanaście czasowników w takiej właśnie formie. Są to:

1. τετραμμένος – part. pf. pass. od τρέφειν (wychowany)
2. αναπτύξας – part. aor. act. od αναπτύσσειν (rozwinąwszy)
3. γεγραμμένος – part. aor. pass. od γράφειν (napisane)
4. τεθραυσμένος – part. pf. pass. od θραβειν (uciśniony)
5. πτύξας – part. aor. act. od πτύσσειν (zginąwszy)
6. αποδοῦς – part. praes. act. od ἀποδίδωμαι (oddający)
7. ἀτενίζοντος – part. praes. act. od ἀτενίζειν (utkwione)
8. ἐκπορευόμενος – part. praes. med. od ἐκπορεύομαι (wychodzący)
9. γενόμενος – part. praes. med. od γίνομαι (stający się)
10. ἀκοβοντος – part. praes. act. od ἀκοβειν (słyszający)
11. ἀναστάντος – part. aor. 2 od ἀνίστημι (powstawszy)
12. διελθών – part. aor. 2 od διέρχομαι (przeszedłszy)

SŁOWNICTWO ŁUKASZA W ŁK 4, 16-30

Wyraz	Mt	Mk	J	Łk	Dz	Ogółem w Ewangeliach	Ogółem w NT
1. οὐ	3	0	0	5	8	8	24
2. ἡμέρα	45	27	48	61	123	181	389
3. ἀνίστημι	4	17	8	26	45	55	107
4. ἐπιδίδωμι	2	0	0	6	2	8	10
5. αναπτύσσω	– hapaks legomenon Nowego Testamentu						
6. εὕρισκω	27	11	19	45	35	102	176
7. τὸ πνεῦμα	19	23	24	36	70	102	379
8. χρίω	0	0	0	1	2	1	5
9. εὐαγγελίζω	1	0	0	10	15	11	54
10. ἀιχμάλωτος	– hapaks legomenon Nowego Testamentu						
11. ἀνάβλεψις	– hapaks legomenon Nowego Testamentu						
12. ἀφεις	1	2	0	5	5	8	17
13. δεκτός	0	0	0	2	1	2	5
14. πτύσσω	– hapaks legomenon Nowego Testamentu						

15. συναγωγή	9	8	2	15	19	31	56
16. ἀτενίζω	0	0	0	2	10	2	14
17. θαυμάζω	7	4	6	12	5	29	42
18. χάρις	0	0	4	8	17	12	155
19. οὐχί	9	0	5	17	3	31	53
20. πάντως	0	0	0	1	2	1	8
21. γίνομαι	75	55	51	129	124	210	667
22. χήρα	0	3	0	9	3	12	27
23. Σάρπητα	– hapaks legomenon Nowego Testamentu						
24. Σιδωνία	– hapaks legomenon Nowego Testamentu						
25. πίμπλεμι	2	0	0	13	9	15	24
26. θυμός	0	0	0	1	1	1	18
27. πόλις	26	8	8	39	42	81	161
28. ἄγω	4	3	12	13	26	32	67
29. οἰκοδομέω	8	4	1	12	4	25	40
30. κατακρημιζω	– hapaks legomenon Nowego Testamentu						
31. διέρχομαι	1	2	2	10	21	15	43
32. μεσός	7	5	4	14	10	30	58
33. πορεβομαι	29	3	13	51	37	96	154

W wielu fragmentach swojej Ewangelii Łukasz dokonuje koncentracji tekstu przez wielokrotne użycie jakiegoś słowa. Jego funkcją jest wiązać tekst w jedną całość, a także wskazywać temat perykopy, który redaktor chciał wyeksponować⁴¹. Taką rolę pełni *μνά* – *mina* (por. Łk 19, 12–27): 7 razy w tekście, *στρατηγοί* – pretorzy (por. Dz 16, 20–38): 5 razy w tekście. Podobną funkcję ma *λέγειν* – mówić w perykopie Łk 4, 16–30: w. 21; *λέγειν* w. 22 *λόγοις ... και ἐλέγον*; w. 23 *ἐρείτε*; w. 24 *εἶπεν ... λέγω ... λέγω* (por. także *χιλιαρχός* – trybun (Dz 21, 31 – 24, 22): 16 razy w tekście)).

Powyższe rozważania wraz z tabelą synoptyczną⁴² (s. 95 i 96) potwierdzają zdecydowanie fakt, iż Łukasz opracował źródła związane z epizodem w Nazarecie według własnej koncepcji teologicznej, znacznie przemieniając ich wewnętrzną strukturę⁴³. Już sam układ treści w tabeli synoptycznej ujawnia oryginal-

⁴¹ Zob. J. N. Aletti, *Jésus à Nazareth (Lc 4, 16–30). Prophétie écrite et typologie*, w: *À cause de l'Evangile. Milanges offerts à Dom J. Dupont (Lectio Divina: 123)*, Paris 1985, s. 431–445.

⁴² Por. K. Romaniuk, *Synopsa polska czterech Ewangelii*, Wrocław 1985, s. 19 n.

⁴³ Por. B. J. J. J. J., art. cyt., s. 165.

ność Łukasza. Bliższa analiza trydycji wspólnych czterem Ewangelistom pozwala również na odkrycie specyfiki Łukaszowej.

Fakt wizyty Jezusa w Nazarecie opisują wszyscy synoptycy. Jan wspomina o Jego pobycie w Kafarnaum (J 2, 12). Marek pisząc ogólnie o "rodzinnych stronach" (*ἔρχεται εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ*), w które udał się Jezus, uzupełnia opis informacją o uczniach (Mk 6, 1 b). Mateusz zatrzymał tylko tradycję o osobie Jezusa, pozostając zależnym od Marka w określeniu miejsca (*ἔλθων εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ*). Łukasz wprost wskazuje na Nazaret (*ἦλθεν εἰς Ναζαρά*).

TABELA SYNOPTYCZNA FRAGMENTU Łk 4, 16-30

Mt 13, 54-58	Mk 6, 1-6	Łk 4, 16-30	J 2, 12; 6, 42; 4, 44
<p>⁵⁴Przyszł w swoje ojczyste strony</p> <p>i nauczał w ich synagodze</p> <p>tak, że się bardzo zdumiewali i mówili: Skąd ma tę mądrość i te cudowne moce?</p>	<p>¹I wyszedł stamtąd i udał się w swoje rodzinne strony, i szli za nim uczniowie jego.</p> <p>²A gdy nastął szabat, zaczął nauczać w synagodze</p> <p>a wielu słuchaczy zdumiewało się i mówiło: Skądże to ma? I co za mądrość, która jest mu dana? I te cuda których dokonują jego ręce?</p>	<p>¹⁶I przyszedł do Nazaretu, gdzie się wychował, i wszedł według zwyczaju swego w dzień szabat do synagogi i powstał aby czytać</p> <p>¹⁷I podano mu zwój proroka Izajasza i rozwinąwszy zwój natrafił na miejsce gdzie było napisane:</p> <p>¹⁸"Duch Pana nade mną, ponieważ namaścił mnie abym niósł dobrą nowinę ubogim, posłał mnie, abym głosił więźniom wyzwolenie i niewidomym przejrzenie, abym odsyłał uciśnionych jako wolnych</p> <p>¹⁹Abym obwoływał rok łaski Pana!"</p> <p>²⁰I zwinąwszy zwój oddał go służce i usiadł. I oczy wszystkich w synagodze były w nim utkwione.</p> <p>²¹Zaczął więc mówić do nich: "Dziś wypełniło się to Pismo w uszach waszych".</p> <p>²²I wszyscy przyświadczyli mu i dziwili się słowom łaski, które wychodziły z ust jego i mówili:</p>	<p>¹²Potem udał się do Kafarnaum wraz z matką swoją i braćmi, i uczniami swoimi i tam pozostali kilka dni.</p>

Mt 13, 54-58	Mk 6, 1-6	Łk 4, 16-30	J 2, 12; 6, 42; 4, 44
<p>⁵⁵Czyż nie jest to syn cieśli? Czyż matce jego nie jest na imię Maria, a braciom jego Jakub, Józef, Szymon i Juda?</p> <p>⁵⁶A siostry jego, czyż nie są wszystkie u nas? Skąd więc ma to wszystko?</p> <p>⁵⁷I gorszyli się z niego. A Jezus rzekł im: Nigdzie prorok nie jest pozbawiony czci, chyba tylko w ojczyźnie i w swoim domu.</p> <p>⁵⁸I nie uczynił tam wielu cudów z powodu ich niewiary.</p>	<p>³Czyż to nie jest ów cieśla, syn Maryi i brat Jakuba, Józefa, Judy i Szymona? A jego siostry, czyż nie ma ich tutaj u nas? I gorzyli się nim.</p> <p>⁴A Jezus rzekł im: Nigdzie prorok nie jest pozbawiony czci, chyba tylko w ojczyźnie swojej i wśród krewnych swoich i w domu swoim.</p> <p>⁵I nie mógł tam dokonać żadnego cudu, tylko niektórych chorych uzdrowił wkładając na nich ręce.</p> <p>⁶I dziwił się ich niedowiarstwu i obchodził okoliczne wsie i nauczał.</p>	<p>Czyż ten nie jest synem Józefa?</p> <p>²³I rzekł do nich: Zapewne powiecie mi to przysłowie: Lekarzu ulecz samego siebie. Dokonaj także tutaj, w ojczyźnie swojej tych rzeczy, które jak słyszeliśmy wydarzyły się w Kafarnaum.</p> <p>²⁴I rzekł: Zaprawdę powiadam wam, że żaden prorok nie jest łaskawy w ojczyźnie swojej.</p> <p>²⁵Prawdę mówię wam: Wiele wdów było w Izraelu w czasach Eliasza, kiedy niebo pozostawało zamknięte przez trzy lata i sześć miesięcy, tak że wielki głód był na całej ziemi.</p> <p>²⁶I do żadnej z nich nie został posłany. Eliasz, tylko do Sarepty Sydońskiej, do niewiasty wdowy.</p> <p>²⁷I wielu było trędowatych w Izraelu za Elizeusza proroka i żaden z nich nie został oczyszczony tylko Naaman – Syryjczyk.</p> <p>²⁸I wszyscy w synagodze słysząc to zostali napełnieni gniewem.</p> <p>²⁹I powstawszy, wyrzucili go z miasta i wyprowadzili go aż na skraj góry, na której miasto ich było zbudowane, aby go strącić.</p> <p>³⁰Lecz on przeszedł przez środek ich i udał się (w drogę).</p>	<p>⁴²I mówili: Czy to nie jest Jezus syn Józefa, którego ojca i matkę znamy? Jakże więc teraz może mówić z nieba zstąpiłem?</p> <p>⁴⁴... Jezus sam oświadczył, że prorok nie ma uznania we własnej ojczyźnie.</p>

Ze względów redakcyjnych⁴⁴ nie umieścił w swojej perykopie wzmianki o obecności uczniów. Na podstawie kryterium wielorakiej tradycji⁴⁵ można więc uznać, że pobyt Jezusa w rodzinnym mieście jest faktem historycznym. Opierając się na tym samym kryterium należy przyjąć, że wypowiedź o proroku w swojej ojczyźnie zawiera w sobie "ipsissima verba Jesu". Marek i Mateusz zgodnie świadczą o braku czci (*ἀτιμος*), jakiego doznaje prorok (por. Mk 6, 4; Mt 13, 57). Łukasz ma w tym miejscu specyficzne dla siebie, trudno przetłumaczalne (*δέκτος*) – korzystny, będący źródłem błogosławieństwa, mile widziany (por. Łk 4, 24). Natomiast Jan pisze o braku uznania (*τίμην οὐκ ἔχει*), używając tego samego greckiego słowa, co Marek i Mateusz (por. J 4, 44). Pierwszy i drugi Ewangelista piszą o możliwości odrzucenia proroka przez ziomków. Natomiast Łukasz radykalizuje wypowiedź Jezusa (*οὐδεὶς προφήτης*), formułując w ten sposób prawo o zbawczej konieczności odrzucenia tego, który jest posłany przez Boga. Wspólnie potwierdzone przez Ewangelie są również fakty podziwu ludzi z powodu nauki Jezusa oraz zgorszenie tłumu Jego osobą. Mateusz i w tym wypadku jest zależny od Marka. Obydwaj podobnie opisują zdumienie ludu nauką pełną mocy i mądrości. Identycznie rozwiązali także scenę zgorszenia, którego przyczynę upatrywali w pochodzeniu Jezusa. Opis Łukasza jest inny. Wprowadzając scenę czytania liturgicznego, sam komentuje naukę Jezusa jako "słowa łaski" (*τοῖς λόγοις τῆς χάριτος* – w. 22). Zdumienie słuchaczy uważa za powierzchowne, a zgorszenie doprowadza aż do dramatycznej sceny nieudanego samosądu (w. 28–30). Św. Jan korzystał dość swobodnie z tej tradycji umieszczając opis zdziwienia Żydów i wypowiedź Jezusa o proroku w zupełnie innym kontekście (por. J 6, 42; 4, 44).

Ostatnim problemem epizodu nazaretańskiego jest przekaz historyczny o tym, że Jezus nie dokonał żadnego cudu w swoim rodzinnym mieście. Oryginalność koncepcji Łukasza i tutaj jest zauważalna. Marek (6, 5–6) wiernie przekazuje tradycję o braku znaków w Nazarecie, przy czym niekonsekwentnie uzupełnia ją o własną wstawkę (Mk 6, 5 b). Miała ona złagodzić ten dziwny fakt porażki misyjnej Jezusa, który Marek usprawiedliwia niewiarą mieszkańców miasta⁴⁶. Mateusz czerpiąc z przemyśleń Marka wprowadza ten sam motyw niewiary (Mt 13, 58 b). Udało mu się jednak usunąć chropowatość Mk 6, 5, łagodząc jeszcze bardziej przekaz tradycji o braku znaków w Nazarecie (por. Mt 13, 58 a). Tradycji tej nie ma u Łukasza. Nie zniknęła ona jednak zupełnie z opisu trzeciego Ewangelisty, lecz przewija się w całości kompozycji Łk 4, 16–30. W

⁴⁴ Por. opis historii powstania perykopy, s. 24 n.

⁴⁵ Zob. K u d a s i e w i c z, dz. cyt., s. 47 n. Autor przedstawia także inne kryteria historyczności wydarzeń biblijnych.

⁴⁶ Por. M. G o g u e l, *Le rejet de Jesus à Nazareth*, ZNW 12(1911) 321.

interpretacji Łukasza, Jezus nie tyle nie mógł uczynić znaków, ile raczej nie chciał ich uczynić⁴⁷. Odrzucenie proroka było faktem⁴⁸, który jednak Bóg zamierzył i który miał swój zbawczy sens. Na tle porównań redakcji perykopy nazaretańskiej jasno widać dojrzałość Łukasza jako teologa i jemu tylko właściwe opracowanie materiałów źródłowych.

Pozostaje jednak kilka innych kwestii do rozstrzygnięcia. Problemem często pomijanym przez komentatorów perykopy Łk 4, 16–30 jest historyczność czytania z Izajasza, które uznano za liturgiczne czytanie z Proroków (*haphṭarah*). Opis nabożeństwa synagogałnego zgadza się ze zwyczajami żydowskimi tamtego czasu⁴⁹. Treści lekcji czytanej przez Jezusa nie można jednak uznać za historyczną, zwłaszcza jeżeli chodzi o jej formę. Cytat Łk 4, 18 n jest bowiem w rzeczywistości kompilacją dwóch fragmentów z Izajasza (Iz 61, 1–2; 58, 6) z opuszczeniami (Iz 61, 1 c. 2 b). Poza tym, trzecia Ewangelia zawiera tekst przejęty z Septuaginty. Żadna z hipotez naukowych broniących historyczności cytatu w formie podanej przez Łukasza nie wyjaśnia problemu w sposób zadowalający⁵⁰. Nie oznacza to jednak, że tradycja dotycząca czytania i jego treści nie ma zakorzenienia w historycznym fakcie. Należy uznać za bardzo prawdopodobne, że Jezus wykonał *haphṭarę* właśnie z Izajasza, a treść czytania dotyczyła tego o czym mówi cytat Łk 4, 18 n⁵¹.

Kolejnym zagadnieniem jest przysłowie o lekarzu (w. 23), które wydaje się być osobistą wstawką Łukasza z myślą o pominiętym w czytaniu wersie dotyczącym ludzi "złamanych na sercu"⁵². Sentencja ta stanowi paralelę synonimiczną

⁴⁷ Por. E. H a e n c h e n, *Der Weg Jesu. Eine Erklärung des Marcus – Evangeliums und der kanonischen Parallelen*, Berlin 1966, s. 218.

⁴⁸ H. A n d e r s o n, *Broadening Horizons. The Rejection at Nazareth – Pericope of Luke 4, 16–30; in Light of Recent Critical Trends*, *Interpr* 18 (1964) 265 n.

⁴⁹ Por. E. S c h w e i t z e r, *Das Evangelium nach Lukas (NTD 3)*, Berlin 1983, s. 59; S c h ũ r m a n n, dz. cyt., s. 228; G e l d e n h u y s, dz. cyt., s. 167.

⁵⁰ G e l d e n h u y s (dz. cyt., s. 167) pisze o propozycji G. Dalmana. Cytat z Iz 61, 1 n; 58, 6 miałby być tłumaczeniem istniejącego historycznie targumu. S c h ũ r m a n n (dz. cyt., s. 229) krytycznie opisuje możliwość opuszczenia całych fragmentów tekstu, podczas czytania liturgicznego, praktykowana na nabożeństwach synagogałnych.

⁵¹ Współcześni komentatorzy interpretują Łk 4, 18 n jako tradycję Q opracowaną przez Łukasza (S c h ũ r m a n n, dz. cyt., s. 229 n), lub jako źródło własne stanowiące cytat z pamięci (A n d e r s o n, art. cyt., s. 269). Aletti (art. cyt., s. 437) uważa w. 16 c – 22 a za figurę literacką Łukasza, mającą na celu podkreślenie słów Jezusa w drugiej części perykopy. Według niego tylko interpretacja Iz 61, 1 n przez Jezusa jest wydarzeniem historycznym.

⁵² Lekcję rozszerzoną o ten fragment w oparciu o Septuagintę posiada z ważniejszych świadectw tylko Kodeks Aleksandryjski, Ψ, Δ, Θ, K, N, P, Q, Γ, kilka minuskułów oraz niektóre tłumaczenia. Za nią opowiada się także kilku współczesnych komentatorów: Schürmann (dz. cyt., s. 226 n), Grundmann (dz. cyt., s. 118 n) oraz H. Conzelmann (*Die Mitte der Zeit. Studien zur Theologie des Lukas*, Tübingen 1964⁵, s. 21). Nie jest to jednak argumentacja przekonująca. Łukasz wprowadzając przysłowie o lekarzu (w. 23) mógł mieć na myśli dalszą część Iz 61, 1, ale nie stanowi to dowodu, że fragment o "złamanym na sercu" umieścił w cytacie Łk 4, 18 n.

dla w. 24, a jednocześnie ujawnia pragnienia mieszkańców Nazaretu. Autor trzeciej Ewangelii dzięki włączeniu przysłowia o lekarzu w swoim opisie daje inicjatywę Jezusowi. To On jest tym, który osądza serca słuchaczy i decyduje o przebiegu wydarzeń. Jest to zabieg literacki często spotykany u Łukasza⁵³.

Przeszkodą do uznania za historyczne podwójnego przysłowia (w. 25–27) jest wyraźna idea uniwersalizmu zbawczego. Zabarwienie palestyńskie i idea powszechnej woli zbawczej Boga wskazuje, że pochodzi ono ze źródła Q⁵⁴. Łukasz zaadoptował ten tekst, aby rozwinąć swoją teologiczną koncepcję na temat stosunków między Żydami i poganami⁵⁵.

Historyczności odrzucenia Jezusa (w. 29), którego finałem była próba samosądu nie można zanegować. W przeciwnym razie jedynym rozwiązaniem były hipotezy skrajnej egzegezy racjonalistycznej mówiące o tworzeniu przez Ewangelistów fikcyjnych wydarzeń⁵⁶. Niewiele jednak można powiedzieć o szczegółach wydarzenia⁵⁷. Wiadomo dokładnie tyle, ile sugeruje źródło w opracowaniu autora: Jezus bez przeszkód oddalił się przechodząc przez sam środek tłumu, który chciał Go zabić.

Perykopa nazaretańska (Łk 4, 16–30) koncentruje w sobie wszystkie ważniejsze wątki teologiczne Łukasza. Badania nad kontekstem wykazały, że Ewangelista przeredagował ten fragment według własnej koncepcji i umieścił go jako jeden z elementów opowiadania Łk 3, 21 – 4, 44. Struktura perykopy ujawnia jej trójczłonowy charakter na wzór całej trzeciej Ewangelii: 1) zapowiedź (w. 16–20), 2) objawienie (w. 21–22), 3) misja (w. 23–30). Słownictwo i poszczególne zjawiska literackie również potwierdzają Łukaszowy charakter tego opisu. W redakcji 4, 16–30 Łukasz był zależny od Marka (Mk 1, 14 n; 6, 1–6) oraz źródła Q, co nie przeszkodziło mu uczynić opis własnym przez zastosowanie helleńskich kanonów historiograficznych. Perykopa nazaretańska ma w świetle takiej interpretacji charakter egzemplaryczny i wraz z opisem wydarzeń w Kafarnaum pełni funkcję przykładowej sceny z działalności mesjańskiej Jezusa. Jednocześnie jest ona nośnikiem wielu treści teologicznych, które znajdują swe zastosowanie w dalszej części podwójnego dzieła Łukasza.

⁵³ Por. Schweitzer, dz. cyt., s. 61; Kudasiwicz, dz. cyt., s. 266; A. Läßle, *Od egzegezy do katechezy*, Warszawa 1984, s. 303–306.

⁵⁴ Por. Schürmann, dz. cyt., s. 239; Grundmann (dz. cyt., s. 119) uważa w. 25–27 za źródło własne Łukasza; K. Romaniuk (*Co to jest źródło Q?*, Warszawa 1983, s. 113–134) nie umiaccia tych wersów we fragmentach pochodzących jego zdaniem z Q.

⁵⁵ Por. Crockett, art. cyt., s. 177–183; Bussé, dz. cyt., s. 43.

⁵⁶ Geldenhuis (dz. cyt., s. 170) przytacza taką opinię Creed'a, uznając ją za bezpodstawną.

⁵⁷ Tamże, s. 170–171. Wielu egzegetów nadal próbuje rozstrzygnąć, czy Jezus uratował się w sposób naturalny (np. skokiem przez głębokie wody), czy nadprzyrodzony (korzystając z boskiej mocy uniemożliwił zrzucenie Go ze skały i odszedł). Zob. np. Fitzmyer, dz. cyt., s. 538–539; Schürmann, dz. cyt., s. 240; Bussé, dz. cyt., s. 46.

THE LITERARY AND HISTORICAL PROBLEMS OF LK. 4, 16-30

S u m m a r y

The article analyzes the literary aspect of the Nazareth pericope (Lk. 4, 16-30). It is shown against the background of the Third Gospel as a whole and of its more immediate context, the narrative in Lk. 3, 21 – 4, 44. The interdependencies between the pericopes reveal the main theological motifs of the passage. The unity of the narrative of Lk. 3, 21 – 4, 44, the typically Lucan vocabulary of the Nazareth pericope and an editorial style matching that of the author of the Third Gospel all point to Luke as the main author of the passage. Whole the Nazareth episode is constructionally dependent on Mark (Mk. 1, 14f.; 6, 1-6) and on the Q source, Luke also drew on traditions not used by the other Synoptics. Besides, his own contribution to the final form of the pericope is so large that the question of tradition is a secondary one. The Evangelist's primary motive was to give a theological interpretation of the events in Nazareth. The structure of the passage is very carefully thought out and composed so as to form three units that bring out the content of the verses 18f. and 21f. The three elements call to mind the tripartite structure of the whole Gospel of Luke. They are: (1) preparation in the form of a chiasmus (vv. 16-20), (2) revelation as the central part (vv. 21-22), and (3) mission – twofold comparison with the tragic outcome of Jesus' visit to Nazareth (vv. 23-30). The fact that Lk. 4, 16-30 was composed in accordance with Hellenic literary canons suggests that we should interpret it, alongside the Capernaum episode, as an exemplary account of Jesus' messianic activity as a prophet and a healer.